ARTIKKELI

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Suomen venäjänkielisten suhde uskontoon ja uskonnottomuuteen kuoleman kontekstissa

Olga Davydova-Minguet
Itä-Suomen yliopisto

Pirjo Pöllänen
Itä-Suomen yliopisto

Abstrakti

Artikkeli tarkastelee venäjänkielisten maahanmuuttajien kokemuksia liittyen uskonnollisuuden, uskonnottomuuden ja kirkon rooliin heidän kohdatessaan läheisensä kuoleman Suomessa. Kuoleman kohtaaminen on vahvasti affektiivinen kokemus, jossa ihmiset ovat herkimmillään ja tunteiden vallassa. Kuolemassa yhteisön ja ihmissuhteiden merkitys tulee näkyväksi. Kuolema vaatii myös käytännöllistä ja rituaalista hoitamista, jossa niin sanottujen kuoleman asiantuntijoiden tarve on suurta. Suomessa luterilaisen eetoksen mukaisesti kirkolliset toimijat esiintyvät kuoleman asiantuntijoina. Kuoleman asiantuntijat ja yhteisö voivat olla tukemassa maahanmuuttajataustaista henkilöä. Samalla kun seurakuntien työntekijät toimivat kuoleman byrokraatteina, niin kirkot ja seurakunnat myös luovat ympärilleen yhteisöjä ja yhteisöllisyyttä. Etnografisessa tutkimuksessamme tarkastelemme kirkollisten kuolemanasiantuntijoiden ja yhteisöjen merkitystä venäjänkielisten maahanmuuttajien kokemuksissa. Kysymme, miten suhtautuminen uskontoon tai uskonnottomuuteen vaikuttaa siihen, miten venäjänkielinen maahanmuuttaja kohtaa ja kokee suomalaisen luterilaisen eetoksen läpäisemän yhteiskunnan omaisensa kuoleman yhteydessä.

Avainsanat: venäjänkielisten uskontosuhde, kuoleman kulttuurit, uskonnon merkitys omaisen kuoleman yhteydessä, arjen uskonnollisuus omaisen kuoleman yhteydessä, tyyppitarina-analyysi

Johdanto

Uskonto, maailmankatsomus, etiikka, hengellisyys ja teologiset kysymykset nousevat esiin kuolemassa, jossa niin kuolevat kuin jäljelle jäävät joutuvat ottamaan kantaa elämän lopullisuuteen tai jatkumiseen kuoleman jälkeen, ja ylipäänsä elämän merkitykseen ja yhteisönsä arvoihin. Uskonnolla on aikaisemman tutkimuksen perusteella nähty olevan keskeinen paikka kuoleman kulttuurissa. (Davydova 2005; Hakola, Kivistö ja Mäkinen 2014; Gilbert 2006; Gunaratnam 2013; Hunter 2016.) Eri uskonnot, ja myös uskonnottomuus resonoivat kuolemassa eri tavoin. Maahanmuuton näkökulmasta kuolema on se paikka, jossa yksilöiden, perheiden ja yhteisöjen uskonnollinen vakaumus voi törmätä ympäröivän yhteiskunnan uskontokulttuuriin (Davydova 2005; Saramo, Koskinen-Koivisto

ja Snellman 2019; Taira ja Beaman 2022). Tämä törmäys voi olla pehmeä ja sujuva, jos maahanmuuttajan oma vakaumus noudattaa ympäröivän yhteiskunnan uskonnolliskulttuurista tapaa (esim. Venäjältä muuttanut ortodoksinen väestö tai luterilaiset inkerinsuomalaistaustaiset Suomessa), tai jos yhteiskunnassa on pitkä monikulttuurisuustraditio (esim. USA, Iso-Britannia tai Hollanti). Törmäys voi olla myös "raju", jos ympäröivän yhteiskunnan uskonnollinen ja kulttuurinen toimintakulttuuri poikkeaa voimakkaasti maahanmuuttajan omasta uskonnollisesta vakaumuksesta (esim. Venäjältä tai entisestä Neuvostoliitosta muuttaneet uskonnottomat luterilaisuuden dominoimassa Suomessa), tai jos ympäröivän yhteiskunnan kuolemankulttuuri on hyvin yhtenäinen, eikä monimuotoistuminen ole valtavirtaa (ks. Martikainen ja Pöyhönen 2023; vrt. myös Hunter 2016; Haapajärvi, Debost ja Afiouni 2020).

Tässä artikkelissa lähdemme näkemyksestä, että suomalaisen yhteiskunnan (uskonto)kulttuuria määrittää luterilaisuus (Pajari 2014; Haapajärvi, Debost ja Afiouni 2020; Davydova-Minguet ja Pöllänen 2023). Vaikka Suomessa on kaksi valtionkirkkoa, niin siitä huolimatta luterilaisuus on eräänlainen suomalaisen yhteiskunnan syvärakenne, eetos, joka on mukana niin hyvinvointivaltion rakenteissa kuin suomalaisessa tapakulttuurissa (Taira ja Beaman 2022; ks. myös Malkavaara 2017). Luterilainen eetos määrittää suomalaisen yhteiskunnan olemassaoloa ja ilmenemistä myös muutoin kuin vain teologisena tai katsomuksellisena kysymyksenä. Mikko Malkavaaran (2017, 58) mukaan uskonnollisia eetoksia vertailevissa tutkimuksissa on päädytty peräti tulokseen, että hyvinvointivaltio oli eräänlainen luterilainen luomus. Tätä on perusteltu sillä, että sosiaalipoliittiset ratkaisut katolisessa Etelä-Euroopassa poikkeavat luterilaisesta Pohjois-Euroopasta. Malkavaaran (2017, 59) mukaan "luterilaisuus on ollut vahva ideologinen perusta universaaleille hyvinvointipalveluille". Luterilaisessa hyvinvointivaltiossa korostuvat julkisen vallan rooli ja individualismi, siinä missä katolisessa Etelä-Euroopassa perheen ja kirkon merkitys (esim. Malkavaara 2017; Julkunen 2017). Aikaisemmassa tutkimuksessa uskonnon ja yhteiskunnan välinen suhde on totuttu näkemään eräänlaisena kulttuurisena kysymyksenä, jossa kulttuuri (tavat ja tottumukset) ja uskonto sekä sen luomat totuudet ikään kuin kietoutuvat toisiinsa (ks. Taira ja Beaman 2022). Ajattelussamme ymmärrämme tämän uskonnon, ympäröivän yhteisön ja yhteiskunnan välisen kulttuurisen yhteyden, mutta ajatteluumme kiinnittyy voimakkaasti myös näkemys siitä, että yhteiskunnan taloudelliset, sosiaaliset ja juridiset rakenteet yhdistyvät uskontokulttuuriin (vrt. Malkavaara 2017).

Suomen venäjänkielisten taustamaan hyvinvointivaltiomalli edustaa pohjoiseurooppalaisen julkisvaltavetoisen ja eteläeurooppalaisen perhekeskeisen hyvinvointivaltiomallin yhdistelmää. Neuvostoliiton uskontokulttuuri pohjautui ateismiin ja valtion rooli oli keskeinen. Neuvostoliitossa valtio tuotti sosiaaliturvaa palveluiden ja työpaikkojen järjestämisen kautta, mutta samaan aikaan laajentunut perhemalli, jossa sukulaiset huolehtivat toisistaan, oli keskeinen osa yhteiskunnallista eetosta (ks. myös Pöllänen 2013). Kuolemankulttuuri, vaikka oli neuvostoliittolaistettu ja virallisesti uskonnoista vapaa, pohjautui ortodoksiseen hautausrituaaliin ja muistamiseen. Itse hautaustoimi toimi muodollisesti kunnallisena, mutta käytännössä oli ihmisten ja perheiden oman

aktiivisuuden varassa. (Mokhov ja Sokolova 2020.) Neuvostoliiton hajottua venäläinen kuolemankulttuuri koki vahvan uskonnollisen renessanssin ja kapitalistisen kaupallistumisen.

Luterilaisen eetoksen läsnäolo suomalaisessa yhteiskunnassa tulee ilmeiseksi kuolemassa. Lähtökohtaisesti kaikki Suomessa asuvat joutuvat kohtaamaan ja neuvottelemaan luterilaisuuden kanssa vähintään siinä tilanteessa, kun he joutuvat hautaamaan omaisensa (Davydova-Minguet ja Pöllänen 2023; Davydova 2005). Luterilaisella kirkolla on Suomessa julkisen vallan edustajana velvollisuus huolehtia sekä kuolleista että hautausmaista (Hautaustoimilaki 2003/457). On silti syytä huomioida, että niin luterilaisuus kuin muut uskontokunnat ja -suuntaukset, hengellisyys ylipäänsä, samoin kuin Suomen väestö ovat jatkuvassa muutoksessa ja muun muassa maahanmuutto haastaa niin yhteiskunnan uskonto- kuin kuolemankulttuuria. (Ks. Davydova 2005; Taira ja Beaman 2022; Haapajärvi, Debost ja Afiouni 2020; Martikainen ja Pöyhönen 2023.)

Maahanmuuttajalle luterilaisen kirkon julkisen vallan tehtävä, johon seurakunnat ja kirkon edustajat helposti sotkevat myös teologisia kysymyksiä, on usein vieras. Tässä artikkelissa muodostamme etnografisen tutkimuksemme pohjalta kuvan siitä, kuinka Suomen venäjänkieliset maahanmuuttajat kohtaavat ja neuvottelevat uskonnollisuudesta, luterilaisuuden määrittävyydestä ja kirkkojen asemasta ja merkityksestä heidän läheistensä kuoleman yhteydessä.

Artikkelin seuraavassa luvussa esittelemme Suomessa tehtyä maahanmuuttajien uskonnollisuutta käsittelevää tutkimusta. Aikaisemmassa tutkimuksessa on muun muassa pohdittu, mikä merkitys uskomisella tai uskonnottomuudella on maahanmuuttajan arjessa erityisesti omaisen kuoleman yhteydessä. Artikkelin kolmannessa luvussa käymme läpi tutkimusasetelman ja kuvaamme kuljeskelevaan etnografiaan pohjautuvaa työskentelytapaamme sekä sen kautta koottua aineistoa ja narratiivista tyyppitarina-analyysiamme. Artikkelin neljäs luku on varsinainen empiirisen aineistomme analyysi, ja lopuksi -luvussa vedämme yhteen artikkelin keskeisen sanoman.

Uskonnot maahanmuuttajan arjessa

Maahanmuuttajien uskonnollisuus Suomessa aikaisemman tutkimuksen valossa

Maahanmuuttajien uskonnollisuutta ja uskonnottomuutta koskeva tutkimus on Suomessa lisääntynyt viimeisen vuosikymmenen aikana (ks. esim. Davydova 2005; Saramo, Koskinen-Koivisto ja Snellman 2019; Martikainen 2004; 2011; Pauha ja Martikainen 2022; Haapajärvi, Debost ja Afiouni 2020; Taira ja Beaman 2022; Penttilä 2021). Aikaisemman tutkimuksen perusteella voidaan sanoa, että niin Suomessa kuin muualla maailmassa yhteiskunnan uskonnollinen monimuotoisuus on lisääntynyt ja lisääntyy edelleen tulevina vuosikymmeninä maahanmuuton myötä (Martikainen 2011; Pauha ja Martikainen 2022; Pitkänen, Saukkonen ja Westinen 2019; Martikainen ja Pöyhönen 2023).

Maahanmuuttajien suurimmat uskonnot Suomessa ovat kristityt, muslimit ja uskonnottomat (Pauha ja Martikainen 2022). Tulevaisuusskenaarioiden mukaan näyttää siltä, että muslimien määrä tulee tulevaisuudessa kasvamaan (tällä hetkellä muslimeja on noin viidennes maahanmuuttajista) ja kristittyjen määrä pienenemään (tällä hetkellä noin 40 % maahanmuuttajista on kristittyjä), ja uskonnottomien määrä tulee pysymään jokseenkin ennallaan (noin viidenneksessä) (Pauha ja Martikainen 2022; ks. myös Saukkonen 2020).

Maahanmuuttajien uskonnollisuus vaihtelee huomattavasti niin taustamaiden kuin Suomeen muuton ajankohdan mukaan. Tilastolliset ja rekistereihin perustuvat arviot maahanmuuttajien uskontokuntiin kuulumisesta eivät kerro siitä, kuinka uskonnolliseksi henkilö kokee itsensä. Myös uskonnottomien kategoria on heterogeeninen ja pitää sisällään monenlaisia hengellisyyksiä, mutta myös fundamentaalista ateismia (Lee 2014). Martikainen (2011) ja Pauha ja Martikainen (2022) ottavat esimerkiksi Suomen venäjänkielisen väestön ja heidän suhtautumisensa uskontoihin ja uskonnottomuuteen. He (2022, 8) käyttävät uskonnollisen taustan käsitettä kuvaamaan maahanmuuttajien uskontosuhdetta ja arvioivat siitä, millaisen uskonnon vaikutuspiirissä maahanmuuttajat ovat kasvaneet. Uskonnollinen tausta ei lopulta kuvaa yksilön uskonnollista vakaumusta tai toimintaa uskonnollisessa yhteisössä. (Pauha ja Martikainen 2022.) Uskonnollisuuden, uskonnottomuuden, sekulaarisuuden ja hengellisyyden kategorioiden tarkkaa rajanvetoa on problematisoitu (ks. Lee 2014).

Maahanmuuttajien uskonnollisuutta arvioitaessa tulee huomioida, että muuttoliikkeet ovat aina valikoiva prosessi, kotimaasta poismuutto voi liittyä esimerkiksi siihen, että muuttajan henkilökohtainen uskonnollinen vakaumus on eri kuin mitä on ympäröivän yhteiskunnan valtauskonto (Martikainen 2011; Pauha ja Martikainen 2022). Entisestä Neuvostoliitosta Suomeen muuttaneet maahanmuuttajat voivat olla uskonnolliselta taustaltaan uskonnottomia, koska uskonnottomuus oli Neuvostoliitossa vallitseva ja ateismi oli valtion tukema katsomustapa. Uskonnollisuus ja vaihtoehtoisen hengellisyyden eri lajit elivät yhteiskunnan marginaalissa ja vaikuttivat ihmisten arjen toimintatapoihin, esimerkiksi juhlapyhien viettämiseen ja kuolemankulttuuriin. (Davydova 2005.) Neuvostoliiton kukistumisen jälkeen Venäjällä uskonnollisuus vahvistui niin ideologisen ja taloudellisen murroksen kuin uskonnonvapauden ja kirkon roolin muutoksen siivittämänä. Nyky-Venäjällä ortodoksisuus on yhdistetty etniseen venäläisyyteen tai peräti kulttuuriseen kansalaisuuteen. Myös muut “perinteiset uskonnot” liitetään niitä historiallisesti harjoittaviin etnisyyksiin osana uuskonservatiivista käännettä (esim. tataarit islamilaisuuteen). Levada-keskuksen pitkäaikaisen tilastollisen tutkimuksen mukaan noin kaksi kolmasosaa Venäjän kansalaisista pitää itseään uskovaisina. Heidän uskonnollisuutensa on pikemminkin tapauskonnollisuutta kuin aktiivista tunnustuksellista uskonnon harjoittamista. Aktiivisesti uskontoaan harjoittaa alle kymmenes Venäjän väestöstä. Pitkän aikavälin tutkimuksessa luvut vaihtelevat yhteiskunnallisen ja geopoliittisen tilanteen ja siihen liittyvän turvallisuuden tunteen mukaan. (Russele ja Agadzhanjan 2006; Levada 2024; Pronina 2016.)

Suomessa venäjänkielisten uskontosuhdetta on tarkasteltu Ville Pitkäsen, Pasi Saukkosen ja Jussi Westisen (2019) tutkimuksessa. Tutkimus osoittaa, että puolet venäjänkielisistä vastaajista koki olevansa joko jonkin verran (44 %) tai hyvin uskonnollisia (6 %). Lisäksi 27 % vastaajista kertoi, ettei ollut lainkaan uskonnollinen ja 21 % vastaajista totesi, ettei ole kovinkaan uskonnollinen. Tutkimukseen osallistuneista venäjänkielisistä 3 % ei joko osannut tai halunnut kertoa suhteestaan uskontoon. (Pitkänen, Saukkonen ja Westinen 2019, 25.)

Uskonto tai kokemus uskonnollisuudesta on vain yksi ihmisen, maahanmuuttajan, identiteetin osatekijä. Vaikka ihmisen identiteetti koostuu monista muistakin osatekijöistä kuin uskonnosta, niin siitä huolimatta uskonnolla ja uskontokulttuurilla on aikaisemman tutkimuksen perusteella nähty olevan keskeinen osa yksilön identiteetin rakentumisessa osana yhteisöä. Uskonnon ja uskontokulttuurin kautta paitsi jäsennetään ja rakennetaan omaa identiteettiä niin myös luodaan yhteyttä ja kuuluvuutta yhteisöön ja sen historiaan. Tämä uskonnon identiteettiä ja kuulumista määrittävä tendenssi korostuu kuolemassa ja kuoleman kulttuurissa (hautaamisen käytännöt ja rituaalit, hautausmaa ja muistaminen). Hautausmaan voi esimerkiksi nähdä sosiaalisten suhteiden, uskonnollisten ja sekulaarien identiteettien ja kuulumisen neuvottelutilana (Høeg 2023; Gade 2015). Ida Marie Høeg (2023) tuo esiin, että uskonnon kulttuuriset tavat voivat olla niin kiinnipitäviä, että vaikka yksilö ei olisikaan uskonnollinen, niin siitä huolimatta hänen identiteettinsä voi rakentua (uskonto)kulttuurin kautta esimerkiksi siten, että hautaamisen yhteydessä haluaa noudattaa tiettyä traditiota, tai että toivoo hautausmaan tilan olevan kulttuurisesti auki myös ei-uskonnollisille yhteisön jäsenille.

Tutkimuskohteemme Suomen venäjänkieliset ovat monella muullakin kuin uskontokulttuurisella tavalla heterogeeninen joukko. Suhtautuminen Venäjään ja sen harjoittamaan politiikkaan riippuu monesta tekijästä, kuten milloin henkilö on muuttanut Suomeen, miten käyttää mediaa, iästä tai ylirajaisista suhteista (ks. Jasinskaja-Lahti ym. 2024). Kuoleman kontekstissa uskonnollisuus tai uskonnottomuus tulee näkyväksi. Tilanne voi muodostua kitkaiseksi siksi, että venäjänkieliset tulevat useimmiten luterilaisuudesta poikkeavasta uskonnollisesta taustasta (uskonnottomuus valtionuskontona Neuvostoliitossa, nykyvenäläiset ortodoksisuus, islamilaisuus jne.).

Uskonto ja yhteisöllisyys

Uskonnollisilla yhteisöillä ja seurakunnilla on merkitystä myös maahanmuuttajien kotoutumisessa ja asettumisessa uuteen yhteiskuntaan. Kirkot ja seurakunnat tekevät Suomessa hyvin paljon maahanmuuttajatyötä, mutta ne lisäävät arjen yhteisöllisyyttä myös muulla toiminnallaan. (Ks. myös Timonen 2014.) Joonas Timonen (2014) on selvittänyt uskonnollisten yhteisöjen kotoutumista edistävää työtä Uudellamaalla. Hänen (2014, 10) mukaansa uskonnolliset yhteisöt edistävät maahanmuuttajien kotoutumista sekä rakentaen siltoja maahanmuuttajien ja muiden yhteisön jäsenten välille että yhteensitomalla maahanmuuttajia uskonnollisiin yhteisöihin. Siltojen rakentaminen voi Timosen mukaan

toteutua käytännössä esimerkiksi niin, että uskonnolliset yhteisöt tarjoavat koulutusta, sosiaalisia verkostoja ja tietoa ympäröivästä yhteiskunnasta. Yhteensitominen tapahtuu käytännössä niin, että uskonnolliset yhteisöt tarjoavat maahanmuuttajille mahdollisuuksia osallisuuden kokemuksiin sekä tukea elämän vaikeissa tilanteissa. (Timonen 2014, 10.) Tällainen elämän vaikea tilanne voi olla esimerkiksi perheenjäsenen menetys kuoleman kautta, ja siinä maahanmuuttaja voi saada uskonnolliselta yhteisöltä sekä henkistä että konkreettista arjen apua.

Tarkastelemme tässä artikkelissa kirkkoa, uskontoa ja seurakuntaa yhteisöllisenä ja yhteiskunnallisena kokonaisuutena. Kirkolla viittaamme tässä kaikkien uskontokuntien kirkkoihin, kuitenkin niin, että näemme luterilaisen kirkon Suomessa dominoivana syvärakenteena, joka näkyy kirkollisissa, kulttuurisissa ja sosiaalisissa tavoissa ja tottumuksissa (ks. Taira ja Beaman 2022). Emme siis keskity uskonnollisiin tai teologisiin kysymyksiin. Tutkimuksemme sijoittuu yhteiskuntatieteelliseen ja humanistiseen tutkimustraditioon: emme ole kiinnostuneita uskonnosta hengellisenä asiana, vaan yhteisöllisyyttä ja sosiaalisia suhteita rakentavana toimintaympäristönä.

Uskonto ja seurakunnat yhteisöinä ovat identiteettien luojia, jotka kotouttavat ympäröivään yhteiskuntaan ja samalla lisäävät yksilön hyvinvointia. Kuolemassa uskonnon ja yhteisöllisyyden merkitys korostuu. Maahanmuuttajan kuolemassa hautajaisrituaalit ovat merkityksellisiä (vrt. Davydova 2005; Høeg 2023). Kysymys on siitä, kuka ja missä rituaalit performoi, kuinka sisäänottavia tai ulossulkevia rituaalit ovat, millainen on hautaustapa ja -paikka. Rituaalissa voi tulla esille ympäröivän yhteiskunnan ja omaisen menettäneen katsomuskantojen välinen kitka miltei näkymättömänä tai rajuna törmäyksenä. Merkitystä on sillä, kuinka ympäröivä yhteiskunta ja paikalliset kuoleman alan toimijat sallivat oman (uskonto)kulttuurin mukaisen rituaalin ja perinteen toteuttamisen tai sen yhdistämisen olemassa oleviin käytäntöihin. Voidaan pohtia, salliiko luterilainen pappi arkun auki pitämisen tai voidaanko hautajaiset järjestää ilman pappia.

Tutkimusasetelma: mitä ja miten

Kuoleman kohtaaminen on vahvasti affektiivinen kokemus, jossa ihmiset ovat herkimmillään ja tunteiden vallassa. Kuolemassa yhteisön ja ihmissuhteiden merkitys tulee näkyväksi. (Ks. myös Pöllänen ja Björn 2024.) Kuolema vaatii käytännöllistä ja rituaalista hoitamista ja kehystämistä, jossa kuoleman asiantuntijoiden tarve on suurta. Suomessa luterilaisen eetoksen mukaisesti kirkolliset toimijat esiintyvät tällaisina kuoleman asiantuntijoina. (Davydova 2005; Davydova-Minguet ja Pöllänen 2023.) Maahanmuuttajataustaiselle omaisen kuoleman kohtaaminen ja sitä seuraava byrokratia ja asioiden järjestäminen on monella tavalla hämmentävä ja vaativa tehtävä (Davydova-Minguet ja Pöllänen 2023). Kuoleman asiantuntijat ja yhteisö voivat olla tukemassa maahanmuuttajataustaista henkilöä. Samalla, kun seurakuntien työntekijät toimivat kuoleman byrokraatteina, niin kirkot ja seurakunnat myös luovat ympärilleen yhteisöjä ja yhteisöllisyyttä.

Kysymme, miten suhtautuminen uskontoon tai uskonnottomuuteen vaikuttaa siihen, miten venäjänkielinen maahanmuuttaja kokee suomalaisen yhteiskunnan omaisensa kuoleman yhteydessä. Tarkastelemme, kuinka Suomen venäjänkieliset neuvottelevat uskonnon ja olemassaolon kysymyksistä kohdatessaan läheisen kuoleman. Olemme kiinnostuneita katsomusten, uskontojen, rituaalien ja byrokratian arkisista yhteensovittamisista, ristiriidoista ja toiminnan logiikoista osana monimuotoista suomalaista yhteiskuntaa.

Tapamme tehdä tutkimusta on etnografinen. Olemme aikaisemmassa tutkimuksessamme määritelleet kuljeskelevaan etnografiaan pohjautuvan metodologiamme eräänlaiseksi wandering ja wondering -menetelmäksi, aktiiviseksi ihmettelyksi. Kuljeskelu on meille sekä aineiston kokoamista että analyysiä kuvaava metodologinen valinta (ks. Davydova-Minguet ym. 2022; Precarias a la deriva 2009; Lehtola ja Tedre 2014). Olennaista on, että kuljeskelu etnografisena menetelmänä kyseenalaistaa objektiiviseen tutkimuksen tekoon liittyviä selkeitä jakoja tutkittaviin ja tutkijoihin, kenttätyöhön ja analyysiin, kuten myös tieteelliseen ja ei-tieteelliseen kirjoittamiseen. Metodologiana kuljeskelu kuten etnografinen tutkimus yleensä katsoo tietämistä aina vaillinaisena prosessina (Precarias a la deriva 2009; Lehtola ja Tedre 2014; Davydova-Minguet ym. 2022; Mathijssen ym. 2021). Olemme kiinnostuneita yhteiskunnallisista ilmiöistä, niihin liittyvistä yksityiskohdista, mutta ennen kaikkea eräänlaisesta kulttuurisesta tarinasta, eetoksesta, syvävirtauksesta, joka on olemassa, mutta jonka ilmenemistä ei voi yhdellä aineistolla osoittaa ja todentaa. Tämä kulttuurinen virtaus ei myöskään ole yhtenäinen, vaikka se on tunnistettava, mutta rikkoumat, säröt, hiertymät ja kitka sekä eriävät näkemykset ikään kuin suhteutuvat tähän "valtavirtatarinaan".

Tapamme kuljeskella on kahtalainen: toisaalta kuljeskelemme konkreettisissa fyysisissä paikoissa (kirkoissa, hautausmailla, hautajaisissa, kokouksissa ja kansalaisjärjestötilaisuuksissa jne.). Lisäksi kuljeskelumme tapahtuu myös erilaisissa aineistoissa, asiantuntijahaastattelupuheessa, omaisten haastattelupuheessa, media-aineistoissa ja havainnointiaineistoissa (ks. Davydova-Minguet ym. 2022). Etsimme arjen uskonnon ja kuoleman suhdetta ja siihen liittyviä jännitteitä näistä erilaisista aineistoista.

Tämän artikkelin aineisto koostuu venäjänkielisten omaisensa menettäneiden haastatteluista (18), asiantuntijahaastatteluista (9) sekä etnografisesta havainnointiaineistosta. Aineisto on tuotettu tutkimushankkeessamme "Ylirajainen kuolema: kuoleman käytännöt ja muistot ylirajaisessa arjessa Suomen ja Venäjän välisellä rajalla" (Suomen Akatemian hanke 339981). Artikkelin keskeisin aineisto, jolle analyysi pääosin pohjautuu, koostuu venäjänkielisten maahanmuuttajien haastatteluista. Teimme 18 puolistrukturoitua haastattelua venäjänkielisille maahanmuuttajille, jotka olivat menettäneet omaisensa ylirajaisessa kontekstissa. Omaisen kuolemasta oli haastattelujen tekohetkellä kulunut aikaa kahdesta kuukaudesta yli viiteen vuoteen. Suurin osa keski-ikäisistä informanteistamme oli menettänyt vanhempansa, iäkkään sukulaisensa tai puolisonsa eri olosuhteissa, kuten äkillisen tai pitkäaikaisen sairauden vuoksi. Haastatteluissa heiltä kysyttiin heidän taustastaan, kuolemaa edeltävien tapahtumien

kulusta ja kuolemasta, hautajaisista ja kohtaamisista eri viranomaisten kanssa omaisen kuoleman jälkeen.

Lisäksi olemme haastatelleet yhdeksää kuolemanammattilaista, jotka toimivat erilaisissa tehtävissä. Haastatteluja on tehty niin seurakuntien, hautaustoimistojen, järjestöjen kuin juridiikan kuoleman ammattilaisten parissa vuosien 2021–2024 aikana. Kuoleman ammattilaisten haastatteluaineisto toimii tässä artikkelissa maahanmuuttajahaastatteluita täydentävänä aineistona, jonka kautta syvennämme tyyppitarina-analyysiamme. Haastateltavien joukossa on sekä miehiä että naisia, mutta emme kiinnitä aineistomme analyysissä huomiota sukupuolitapaisuuksiin, vaikka tyyppitarina-analyysin henkilöhahmot on esitetty sukupuolittuneesti.

Haastatteluaineistot on koottu puolistrukturoiduilla teemahaastattelurungoilla. Kaikki haastattelut on tallennettu. Suurin osa haastatteluista on litteroitu, mutta osa haastatteluista on analysoitu temaattisesti äänitysten perusteella. Haastattelujen tekemiseen ovat kirjoittajien lisäksi osallistuneet Ismo Björn sekä Natalia Tshekunova. Haastattelut kestivät yhdestä neljään tuntiin. Olemme koodanneet aineiston temaattisesti käyttämällä manuaalisia tekniikoita, kuten lihavointia, väritystä, alleviivausta ja marginaalihuomautuksia.

Autoetnografisen tutkimusperinteen mukaisesti olemme myös itse tutkijoina tutkimuksemme keskeinen työkalu. Olemme jatkuvasti mukana tutkimuksen tekemisessä ja käytämme myös omia autoetnografisia havaintojamme. Tällainen moninainen ja löyhärajainen aineisto vaatii tutkijalta paljon tulkintaa ja erityistä tarkkaavaisuutta analyysin tekemisessä. Aineiston monipolvisuudesta johtuen olemme valinneet analyysimetodiksemme tyyppitarina-analyysin.

Narratiivinen tyyppitarina-analyysimme (ks. myös Pöllänen 2020; Davydova-Minguet ja Pöllänen 2021; 2023) mukailee Vilma Hännisen (2002, 30–32) tarinallisen kertomuksen metodia. Analyysistrategiaamme voimme kuvata Hännistä (2002, 30–32) soveltaen neljän piirteen kautta. Ensimmäinen analyysia kuvaava strategia liittyy siihen, mihin aineistossamme kiinnitämme huomiota. Hännisen tavoin (2002, 32) olemme kiinnostuneita monipolvisen etnografisen aineistomme temaattisesta sisällöstä, emmekä esimerkiksi diskursiivisista sanomisen tavoista. Sisältöjen temaattinen tarkastelu on perusteltua siitä syystä, että aineistomme pitää sisällään kuljeskelun kautta koottua havainnointiaineistoa, josta olisi mahdotonta tehdä diskurssianalyyttisiä tulkintoja. Toiseksi olemme kiinnostuneita tarinan ja juonen kokonaisuudesta, mutta Hännisestä poiketen myös siinä esiin nousevista yksityiskohdista. Rakennamme analyysiamme aineistossa esiin nousevien toistuvien, koko aineistolle yhteisten teemojen kautta, mutta olemme erityisen kiinnostuneita myös yksittäisistä aineiston sirpaleista, jotka rikkovat koherentin kuvan kokonaisuudesta ja siitä muodostetuista teemoista. (Ks. Pöllänen 2020; Tedre 1999; Pöllänen ja Björn 2024.) Aineiston olemme Hännistä mukaillen (2002, 30) tyypitelleet kolmeksi perustarinaksi, joiden kautta pyrimme tuomaan esiin laajempia kulttuurisia ja yhteiskunnallisia merkitysjärjestelmiä, ajattelu- ja toimintakaavoja, sekä

mielikuvia siitä, mitä on "hyvä kuolema" ja "hyvät hautajaiset" (ks. Hakola, Kivistö ja Mäkinen 2014). Tätä kautta pyrimme rakentamaan etnografiselle tutkimukselle tyypillistä holistista kuvaa tutkittavasta ilmiöstä. Hänninen (2002, 30) kertoo lopuksi, neljäntenä vaiheenaan, että hän on esittänyt analyysin tulokset tyyppikompositioina, jossa yksilöt sinällään eivät ole tyyppien edustajia, vaan tarinat on koottu useiden samaan tyyppiin sijoitettujen ihmisten kertomuksista. Tätä samaa logiikkaa olemme noudattaneet myös omissa tyyppitarinoissamme vieläpä siten, että yksittäiset henkilöt ja heidän tarinoidensa palaset saattavat kuulua useampaan tyyppiin (Pöllänen 2020; Davydova-Minguet ja Pöllänen 2023). Esitetyt tyyppitarinat ovat siis eräänlaisia etnografisen aineistomme juonitiivistymiä. Tyypittelyn kautta kuvaamme aineiston keskeiset elementit sisällyttäen tyyppitarinoihin myös mielestämme tärkeitä ja kiinnostavia kokonaisuutta täydentäviä ja toisaalta kokonaisuutta haastavia yksityiskohtia.

Artikkelissamme rakentamamme kolme tyyppitarinaa eivät siis kuvaa yksittäisiä henkilöitä, tai yksittäisten henkilöiden suhdetta kirkollisiin, uskomuksellisiin kysymyksiin, tai kirkon ja kuoleman väliseen suhteeseen. Ne eivät ole kuvauksia todellisten henkilöiden kokemuksista, vaan tarinan elementtejä löytyy monien haastateltujen kertomuksista tai etnografisista muistiinpanoistamme. Tyyppitarinat ovat kuitenkin rakennettu niin, että niitä voi pitää eräänlaisina keskivertotarinoina.

Viktor, Anna ja Vladimir omaisensa menettäneinä

Suomen noin 100 000 venäjänkielistä ovat heterogeeninen ryhmä (ks. esim. Pitkänen, Saukkonen ja Westinen 2019), joka pitää sisällään niin maahan muuttaneita henkilöitä kuin heidän Suomessa syntyneitä lapsiaan. Maahanmuuttaneet venäjänkieliset ovat monessa eri valtiossa kasvaneita henkilöitä, kuitenkin niin, että suurin osa heistä on lähtöisin joko Neuvostoliitosta tai Venäjältä. He ovat moninainen ryhmä myös uskontoidentiteetiltään. Pelkistetysti voidaan ajatella, että Suomessa on kolme pääryhmää venäjänkielisten uskonnollisuuden suhteen: ortodoksiset venäläiset, luterilaiset inkeriläistaustaiset ja venäjänkieliset, ja kolmantena ryhmänä uskonnottomat. Toki kuuluminen näihin kategorioihin on monikerroksista, eikä selvärajaista tai yksiselitteisen vakaumuksellista (vrt. Lewis 2001).

Maija Penttilän (2021) mukaan venäjänkieliset vaikuttavat Suomessa erityisesti ortodoksisuuteen. Hän jatkaa, että 12 % Suomen venäjänkielisistä on jäseninä Suomessa toimivissa ortodoksisissa kirkoissa, eli pääasiassa Suomen ortodoksisessa kirkossa ja Venäjän ortodoksisessa kirkossa. Suomen ortodoksisessa kirkossa, jossa on kaikkiaan vain noin 60 000 jäsentä, Venäjä-taustaisia on 15 %, ja Itä-Suomessa tämä prosenttiosuus on vielä suurempi (Penttilä 2021). Venäjänkielisten vaikutus Suomen ortodoksisessa uskonnossa on merkittävä. Kirkon toimintaan osallistuu myös huomattava määrä seurakuntiin virallisesti rekisteröitymättömiä. Venäjällä uskontokuntiin rekisteröityminen ei ole yleinen tapa, eikä edellytys uskonnon harjoittamiselle ja osallistumiselle seurakuntien toimintaan. Suomen venäjänkielisistä peräti 80 % ei ole rekisteröitynyt mihinkään Suomen

uskonnollisiin yhdyskuntiin. Itse asiassa Suomessa toimivat Venäjän ortodoksisen kirkon seurakunnat kertovat omaksuneensa jäsentensä rekisteröinnin Suomessa luterilaisilta. (Penttilä 2021.) Luterilaisen uskonnon eetos näkyy siis tässä mielessä myös ortodoksisten kirkkojen toiminnassa ja venäjänkielisten arjessa. Tuomas Martikainen (2011) selittää, että Tilastokeskuksen elinolotutkimuksessa vuodelta 2002 venäläiset maahanmuuttajat kertovat, että tärkeimpänä uskontokuntana he pitävät ortodoksisuutta (30 %) ja evankelisluterilaisuutta (25 %), mutta 38 % venäläisistä ei osallistu tai pidä tärkeänä minkään uskontokunnan toimintaa.

Viktor toivoo äidilleen ei-kirkollisia hautajaisia

Ensimmäisen kolmesta tyyppitarinasta olemme rakentaneet kuvitteellisen Viktorin kautta, joka edustaa reilua kolmannesta Suomen venäjänkielistä uskontosuhteensa perusteella (ks. Penttilä 2021). Viktor kuuluu siihen ryhmään, joka pitää itseään uskonnottomana. Tämä ryhmä, kuten aikaisemmasta tutkimuksesta tiedetään, pitää sisällään monenlaista suhdetta katsomuksiin ja hengellisyyteen (ks. Lee 2014). Tyyppitarinamme Viktorin maailmankatsomus edustaa Suomessa jatkuvasti kasvavaa luterilaisesta eetoksesta poikkeavaa sekulaaria katsomustapaa (vrt. myös Saukkonen 2023). Hänen sosiaaliset kontaktinsa ja yhteisöllisyytensä rakentuvat muuta kautta kuin kirkollisten yhteisöjen ympärille.

> Viktor on taannoin menettänyt äitinsä Suomessa. Hänen tehtäväkseen on jäänyt niin hautajaisista, perunkirjoituksesta kuin kaikesta muustakin kuolemaan liittyvästä byrokratiasta huolehtiminen. Viktorilla ei ole sisaruksia, joten hän on äitinsä ainoa rintaperillinen. Kaikki, mihin hän on törmännyt äitinsä kuolemaa edeltävän sairauden aikana ja kuoleman jälkeen, tuntuu hänestä hämmentävältä ja vaikealta. Pelkkä sanasto askarruttaa: *perunkirjoitus, rintaperillinen, siunaus, tunnustukseton* ovat vaikeasti ymmärrettäviä ja suoranaista venäjänkielistä vastinetta vailla.
>
> Hautajaisten järjestäminen äidin kuoleman jälkeen saa hänet miettimään kuulumistaan ja osallisuuttaan suomalaiseen yhteiskuntaan. Viktor on asunut suurimman osan elämästään Suomessa. Hänen synnyinmaansa on Neuvostoliitto, ja sen vuoksi neuvostojälkeinen nyky-Venäjä tuntuu hänestä vieraalta. Nyky-Venäjään liittyy paljon arjen turvattomuutta, väkivaltaista muutosta, ja tunnetta puun ja kuoren välissä elämisestä, joka korostuu erityisesti nykyisessä geopoliittisessa tilanteessa (vrt. Oivo ym. 2021).
>
> Viktor olisi halunnut järjestää äitinsä hautajaiset ilman kirkollisia rituaaleja kotipaikkakuntansa krematorion kauniissa kappelissa. Sen omistavat paikallinen luterilainen ja ortodoksinen seurakunta yhdessä kunnan kanssa. Viktor ajattelee, että kun yhtenä omistajana siinä on kaupunki, niin kappeli on avoin kaikille, niin kuin Venäjällä ja Neuvostoliitossa niin sanotut surusalit, joissa järjestetään kaikille avoimia jäähyväistilaisuuksia ennen ruumiin siirtoa hautausmaalle. Hämmästys,

pettymys, suru ja ”äimänkäkisyys” on suuri, kun Viktor saa kuulla seurakuntamestarilta, että hyvästijättötilaisuus kyseisessä kappelissa on mahdollista vain, jos pappi on paikalla tilaisuudessa. Hän on kuitenkin valmis suostumaan papin läsnäoloon hyvästijättötilaisuudessa. Vaikka Viktor itse Neuvostoliitossa syntyneenä onkin tottunut uskonnottomuuteen hautajaisissa, yhdistää hän luterilaisuuden suomalaisuuteen. Lisäksi hänen äitinsä etnisyys ikään kuin mahdollistaisi papin läsnäolon ja puheen hautajaisissa. Toisaalta hänen äitinsäkään ei missään vaiheessa kuulunut kirkkoon tai ollut edes kiinnostunut uskonnoista.

Viktorilla kuten monilla muistakin uskontokulttuureista tulleilla (ks. Vähäkangas 2021) on kuitenkin syvä toive, että kappelissa vainajan arkku pidetään auki. Tämä takaa mahdollisuuden hyvästellä vainaja kunnolla (myös Vähäkangas 2021). Samoin Viktorin muualta Suomesta hautajaisiin tulevat venäjänkieliset sukulaiset toivovat, että arkku saisi olla auki. Tämä tapahan ei pitäisi olla suomalaisillekaan vieras, koska toisen valtionkirkon piirissä, ortodoksisessa hautaamisessa vainajan arkku on tyypillisesti auki, ja myös luterilaiseen hautaustapaan kuuluu mahdollisuus pitää arkku auki ennen varsinaista siunausta, jotta läheiset voivat hyvästellä vainajan (ks. myös Vähäkangas 2021). Hautausmaamestari kuitenkin kieltää Viktorin äidin arkun auki pitämisen vedoten koronasäännöksiin. Tämä tuntuu Viktorista epärehelliseltä ja käsittämättömältä, ehkä jopa syrjinnältä. Lopulta hän päätyy järjestämään äitinsä saattotilaisuuden kotipaikkakuntansa keskussairaalan kappelissa, jossa arkun saa pitää auki. Suomalaiset tuttavat yrittävät selittää asiaa parhain päin vetoamalla siihen, että tartuntatautilainsäädännön kautta sairaalassa on eri käytännöt kuin muissa julkisissa tiloissa, ja tämä selittäisi eroavat käytännöt. Viktor ei halua hyväksyä sellaisia selityksiä, vaan pitää seurakunnan ylivaltaa krematorion kappelista vääränä ja ikään kuin hänen olemassaolonsa mitätöivänä. Myöhemmin hänelle kuitenkin selviää, että sama koronasäännöstö on ollut käytössä ympäri Suomea (ks. Vähäkangas 2021).

Viktor kokee voimakkaasti, että hänen järjestäessään äitinsä jäähyväistilaisuutta hänet on jätetty suomalaisen yhteiskunnan ulkopuolelle, ainakin reunalle tai marginaaliin. Hän pohtii – toisinaan jopa ääneen – johtuuko tämä siitä, ettei hän ole syntynyt Suomessa, hänellä on venäläinen sukunimi ja hän puhuu suomea murtaen, vai kenties siitä, ettei hän kuulu kirkkoon, niin kuin ei kuulunut vainajakaan. Viktoria loukkaa hänen suomalaisten tuttaviensa puhe, jolla he perustelevat luterilaisen kirkon vallankäyttöä hautaamiseen liittyvissä asioissa. Hänestä tuntuu pahalta, kun suomalaiset tuttavat vähättelevät hänen kokemustaan ulossulkemisesta, ja perustelevat luterilaisen kirkon vallankäyttöä ja monopolia hautaamisessa sen valtionkirkon asemalla. Suomalaiset ovat hänestä julmia, ymmärtämättömiä ja kapeakatseisia. Hän kokee, että kirkollinen ylivalta hautausasioissa on jäljessä nykyajasta, jossa Suomen väestö on moninainen, ja kaikilla sen edustajilla pitäisi olla yhtäläinen pääsy kuolemaan liittyviin julkisiin tiloihin (ks. myös Saukkonen 2023).

> Viktorin mielestä luterilainen kirkko on aivopessyt suomalaiset, eivätkä nämä kykene näkemään asiaa hänen näkökulmastaan. Se, että suomalaiset tuttavat yrittävät muuttaa tätä tasa-arvo- ja ihmisarvokysymystä teologiseksi tai katsomukselliseksi kysymykseksi on Viktorista lähinnä loukkaavaa ja ymmärtämätöntä vähättelyä. Viktor on osa suomalaista yhteiskuntaa, hän on yhteiskunnan täysivaltainen jäsen, mutta miksi hänen arvomaailmansa kyseenalaistetaan hautaamiseen liittyvässä ”byrokratiassa” ja toimintatavoissa?

Suomessa monien niin suomenkielisten kuin muidenkin, mukaan lukien Neuvostoliitosta ja Venäjältä muuttaneiden, on vaikea ymmärtää kahden valtionkirkon asemaa osana julkista valtaa (Saukkonen 2023; vrt. myös Ketola 2023). Se, että valtionkirkot käyttävät julkista valtaa (esim. hautaamisessa ja hautausmaiden ylläpidossa) on etenkin muualta muuttaneille, mutta myös Suomessa syntyneille, toisinaan hankala asia. Kirkon toiminta nähdään teologisena ja uskonnollisena toimintana, ja se, että kirkko toimii hautaamisessa kunnan ja valtion tavoin viranomaisena, eikä teologisena auktoriteettina on toisinaan hankalasti ymmärrettävä tilanne. Tätä asemaa problematisoi myös moninaisuus- tai superdiversiteettinäkökulma, joka vaatii pohtimaan nyky-yhteiskuntia kompleksisina ja alati muuttuvina, myös uskonnollisuuden ja kirkkojen roolin osalta. Se myös siirtää huomion itse maahanmuuttaneista yksilöistä, ryhmistä tai kulttuureista yhteiskunnan institutionaalisiin käytänteisiin ja ihmisryhmien kategorisointiin. (Saukkonen 2023; Martikainen ja Pöyhönen 2023.) Julkista valtaa Suomessa käyttävät valtion viranomaiset, alueelliset ja kunnalliset viranomaiset sekä ortodoksinen ja luterilainen kirkko. Valtion kirkoilla on veronkanto-oikeus. Myös yhteisöt maksavat kirkollisveroa, joka pääsääntöisesti menee luterilaiselle kirkolle, vaikka yritysten omistajat eivät itse kuuluisi siihen.

Suomalaiset ottavat luterilaisen kirkon toimintamallin hautaamisessa ikään kuin ”kulttuurisena” itsestäänselvyytenä riippumatta siitä, ovatko he kirkon jäseniä tai eivät (ks. myös Taira ja Beaman 2022). Pasi Saukkonen (2023) osoittaa, että yhteiskunnan moninaistuessa yhä useampi maassa asuva kyseenalaistaa tätä kulttuurisena itsestäänselvyytenä pidettyä tilannetta. Suomen lainsäädännössä kirkolle on delegoitu hautaamiseen liittyviä toimintoja muun muassa sillä perusteella, että hautausmaan ylläpito ja muu hautaamiseen liittyvä välttämätön toiminta ei saa olla voittoa tavoittelevaa (vrt. myös Hautaustoimilaki 2003/457). Jos tämä kirkon velvollisuus siirrettäisiin jollekin muulle toimijalle, on vaarana, että toimintaan tulisi mukaan myös taloudellisen intressin tavoittelu. Kirkon toimintaa edelleen ohjaa jossain määrin myös köyhäinhoidollinen ja hyväntekeväisyyseetos, ja seurakunnilla on hartioita kantaa tämä vastuu. Monikulttuurisuus- ja superdiversiteettinäkökulma velvoittaa pohtimaan niitä kokemuksia, ajatuksia ja tunteita, joita kirkollisen ja julkisen vallan ja tilan yhteensulautuminen kuoleman kohdalla aiheuttaa (Saukkonen 2023). Venäjänkielisten maahanmuuttajien kohdalla tämä voi tuntua syrjivältä, mutta silti siedettävältä. Kuinka tämän tilanteen kokevat kristillisen tradition ulkopuolelta, tai hyvin erilaisesta kristillisyydestä tulevat? Tai ne, jotka ovat päätyneet Suomeen paettuaan uskonnollisia vainoja?

Anna ja tutuntuntuiset ortodoksiset hautajaiset

Kaikki Neuvostoliitossa tai Venäjällä syntyneet eivät jaa samoja arvoja ja suhtautumista uskontoon, uskonnollisuuteen tai kirkkoihin. Suomen venäjänkielisissä on myös heitä, jotka haluavat tulla haudatuiksi tai haudata läheisensä kirkollisten tapojen mukaisesti. Kirkkoon kuulumisella tai uskonnollisuudella voi olla erilaisia merkityksiä: niistä haetaan eettistä ja moraalista pohjaa erityisesti vaikeina aikoina, sekä identiteettiä, joka voi myös korreloida etnisyyden kanssa, ja usein ennen kaikkea kuulumisen tunnetta.

Annan tyyppitarinan rakennamme kirkkoon läheisen suhteen omaavan venäjänkielisen maahanmuuttajan hahmon kautta. Anna on muuttanut Suomeen perheensä kanssa jo parikymmentä vuotta sitten, mutta on pitänyt tiivistä yhteyttä Venäjällä asuviin kontakteihinsa, joilta hän saa sosiaalisessa mediassa säännöllisesti onnitteluja venäläisinä kirkollisina juhlapäivinä. Anna voi olla myös luterilainen, kuten yleensä erityisesti inkerinsuomalaistaustaiset venäjänkieliset, mutta todennäköisemmin hän on ortodoksi. Anna kuuluu paikalliseen lähinnä venäjänkieliseen ortodoksiseen yhteisöön. Hän ei välttämättä ole minkään ortodoksisen seurakunnan jäsen (vrt. Penttilä 2021). Anna edustaa noin puolta Suomen venäjänkielisistä uskontovakaumuksensa perusteella. Hänelle seurakunta, kirkko ja kirkolliset asiat ovat tärkeitä uskonnon harjoittamisen kannalta. Kirkon toiminnan ympärille muodostunut yhteisö edustaa hänelle myös kuuluvuuden tunnetta, kokemusta omasta paikasta ja merkityksellisyydestä.

> Anna on asunut itäsuomalaisessa pienessä kaupungissa pitkään, on kasvattanut lapsensa niukoilla tuloillaan, ja loppujen lopuksi eronnut miehestään. Hän asuu nyt uuden miesystävänsä kanssa lapsenlapsia hoitaen ja tehden töitä tukipalkattuna. Hänen työllistymisensä Suomessa on vuosikausia ollut riippuvainen työvoimaviranomaisten järjestämistä tukipalkatuista töistä. (Ks. Pöllänen ja Davydova-Minguet 2017.) Seurakunnat ovat olleet venäjänkielisille maahanmuuttajille erilaisia töitä järjestäviä työnantajia. Ne ovat tarjonneet seurakunnan tilojen siivousta, keittiötöitä seurakunnan tilaisuuksissa, kerhojen vetämistä, hautausmaiden ja muiden ulkoalueiden hoitoa. Kaupungin melkeinpä kaikki venäjänkieliset maahanmuuttajat joko ovat jossain elämänsä vaiheessa olleet itse työllistettyjä näin, tai joku heidän tuttavistaan tai sukulaisistaan. Seurakunnan työntekijät ovat olleet työnohjaajina ja myös suomen kielen opettajina. Venäjänkielisten maahanmuuttajien ja seurakunnan työntekijöiden välit ovat lämpimät ja välittömät. Kaikki tuntevat toisensa vuosikausien takaa, he tuntevat myös toistensa perheet, lapset, lastenlapset ja monimuotoiset elämänvaiheet.
>
> Kun Annan entinen puoliso kuolee odottamatta, joutuu hän pakotetusti huolehtimaan hautajaisista. Mies ei ole onnistunut solmimaan uutta suhdetta, lapset puolestaan ovat muuttaneet jo eri kaupunkeihin, eivätkä pysty huolehtimaan kaikista järjestelyistä. Saatuaan tietää kuolemasta, Anna menee välittömästi kirkkoherran luo kysymään, miten hänen tulee toimia. Pappi on tullut tutuksi näiden vuosien aikana,

ja häneltä on totuttu kysymään neuvoa kaikissa asioissa. Pappi lohduttaa Annaa ja kertoo, mitä nyt tapahtuu - niin uskonnollisessa mielessä kuin käytännöllisessäkin. Anna saa voimaa tästä keskustelusta, ja järjestää ortodoksisten tapojen mukaiset hautajaiset yhdessä toisen venäjänkielisen naisen kanssa, joka puhuu suomea erittäin hyvin ja pystyy ottamaan ohjakset käsiinsä.

Hautajaiset pidetään kirkossa perinteisin ortodoksisin menoin. Kirkkokin näyttää tyypilliseltä venäläiseltä kirkolta 1800-luvun arkkitehtuureineen ja ikoneineen. Läsnä on paljon ihmisiä: valtaosa venäjänkielisiä, niitä, joiden kanssa vainaja on ollut muun muassa seurakunnan järjestämissä töissä, ja muutamia suomalaisia. Pappi johtaa hautajaisia, lukee ortodoksisen hautajaiskaavan mukaisia rukouksia ja samalla antaa läsnäolijoille ohjeita, mitä kuuluu tehdä missäkin vaiheessa, kuinka seistä tai kumartaa. Papin apuna on suomea hyvin osaava venäläinen nainen, joka rutinoituneesti tulkkaa kirkkoherran ohjeita. Väki myös ilmaisee tunteensa avoimesti, naiset itkevät, miehillä on hatut kourissa ja synkät ilmeet.

Vainaja haudataan paikkakunnan ortodoksiselle hautausmaalle, sielläkin pappi ohjaa tilaisuuden kulkua, suru ja jännitys ovat kouriintuntuvia. Jännityksestä huolimatta hautajaisten eteneminen ei aiheuta osallistujille kysymyksiä, hämmennystä tai epävarmuutta. Hautausmaa on tuttu paikka, siellä on jo monien “omia” hautoja, ja sitä on hoidettu tukitöiden aikana.

Hautajaisten jälkeinen muistotilaisuus pidetään seurakuntatalolla, joka sekin on kaikille tuttu entuudestaan. Pappi pitää lyhyen puheen, sitten puhuu seurakuntatalon suomenkielinen emäntä, joka puhuttelee läsnäolevia venäjänkielisiä etunimellä. Naiset nousevat välillä käydäkseen keittiössä tai muissa talon huoneissa. Seurakuntatalon emäntä puhuu siitä, että läsnäolevat ovat olleet seurakunnalle kuin lapsia, heitä on opetettu puhumaankin ja autettu asettumaan Suomeen.

Etnografisen aineistomme perusteella konstruoitu Annan tarina kuvastaa hyvin sitä, että uskonnollisuuden ja kirkon merkityset ovat suuria, mutta tärkein anti mitä uskonnollisuus Annalle ja hänen tapaisilleen ihmisille tarjoaa, on joukkoon kuulumisen tunne. Kirkon ja seurakunnan monikielinen ja monikulttuurinen joukko on yhteisöllinen. Toisaalta yhteisöllisyys myös kuvastaa venäjänkielisten maahanmuuttaneiden ihmisten kokemusta siitä, että heidät otetaan vastaan erityisesti avun ja opastuksen tarvitsijoina, eikä niinkään tasavertaisina toimijoina. Seurakunta jakautuu aineistomme perusteella selkeästi venäjän- ja suomenkielisiin. Suomenkieliset toimijat ovat niitä, jotka opastavat venäjänkielisiä “kuin omia lapsiaan”. Tässä näkyy myös etninen hierarkia, jossa syntyperäiset suomalaiset ovat itsestään selvästi muiden etnisyyksien yläpuolella (Krivonos 2019).

Aineistomme osoittaa, että venäjänkielisten kirkon toiminnassa mukana olevien keskuudessa on monenlaisia ihmisiä: sekä syvästi uskovaisia että sellaisia, jotka hakevat kirkosta vahvistusta ja kanavaa toteuttaa etnistä identiteettiä, tai pelkästään yhteisöllistä kuuluvuuden tunnetta. Aikaisemman tutkimuksen perusteella monenlaista suhdetta

uskontoon on huomattu esimerkiksi juutalaisten vähemmistöjen keskuudessa (ks. Høeg 2023). Myöskään sekulaariksi tai uskonnottomiksi itsensä määrittelevät eivät ole yhteneväinen ryhmä, vaan uskonnottomuus pitää sisällään monenlaista hengellisyyttä (Lee 2014). Venäläisyyden ollessa yhä enemmän turvallistettu sodan ja geopoliittisten jännitteiden aikakaudella, erityisesti ortodoksisuus näyttää aineistomme perusteella säilyttävän legitiimin tavan olla venäläinen Suomessa.

Käytännöllinen Vladimir omaistaan hautaamassa "ihmisten tapaan" (ven. kak u ljudei)

Tämä tyyppitarina on rakennettu Vladimirin hahmon ympärille, joka edustaa noin viidennestä Suomen venäjänkielisistä. Vladimirin suhdetta uskontoon myös kuoleman kontekstissa kuvastaa jonkinasteinen välinpitämättömyyden ja käytännöllisyyden yhdistelmä. Suhde uskontoihin ja kirkkoihin ei ole hänelle identiteettikysymys, vaan pikemminkin yleinen puhe- ja toimintatapa, jonkinlainen "maassa maan tavalla" -periaate. Luterilaisen kirkon roolia "kuolemaneksperttinä" ja kuoleman hallinnollisena ja käytännöllisenä toimijana hän pitää annettuna, eikä reflektoinnin tai kannanoton asiana.

> Vladimir joutuu kohtaamaan kuoleman lähiomaisen pitkän sairastamisen päätteeksi. Hän on osallistunut omaisen hoitoon, jota on yritetty järjestää myös ylirajaisesti. Lääkärissä on käyty Suomessa ja Venäjällä, on kokeiltu vaihtoehtohoitojakin, ja omaisen kotihoito sairauden edetessä on vaatinut myös Suomessa olevan venäjänkielisen verkoston hyödyntämistä. Kun omainen lopulta kuolee, Vladimir on uupunut ja voimakkaan affektiivisessa tilassa (vrt. Vähäkangas 2021 tunteiden merkityksestä hautajaisissa). Vladimirilla ei varsinaisesti ole voimavaroja miettiä, kuka hautajaisia ja siihen liittyvää byrokratiaa hoitaa, vaan hänen tavoitteenaan on haudata kuollut omainen mahdollisimman nopeasti. Venäjällähän on tapana haudata vainaja kolmen päivän kuluessa kuolemasta, ja tällaista hän toivoisi tapahtuvan myös Suomessa. Suomalaisen kuolemanbyrokratian vuoksi hänelle selviää, ettei tämä ole mahdollista.
>
> Vladimir on yhtä neuvoton hautajaisten järjestämisen suhteen kuin muutkin venäjänkieliset maahanmuuttajat, mutta hänen venäjänkieliseltä verkostoltaan hän saa neuvon kääntyä paikallisen hautaustoimiston puoleen. Hän menee hautaustoimistoon itseään paremmin suomea taitavan venäjänkielisen ystävänsä kanssa. Hautaustoimistossa esitellään ja neuvotaan monia vaihtoehtoja, mutta Vladimirin mielestä hautajaisten pitää olla vähäeleiset ja edulliset. Hän valitsee arkun ja vainajalle tulevat vaatteet. Kun hautaustoimiston virkailija ehdottaa, että hän voi sopia hautajaisajankohdasta, -paikasta ja muista asioista paikallisen luterilaisen seurakunnan kanssa, jolla on vastuu kaikkien paikallisten ihmisten hautajaisista, Vladimir ei vastusta tätä. Hän ottaa helpotuksella vastaan avun ja antaa työntekijän hoitaa nämä järjestelyt. Kun hautaustoimiston työntekijä soittaa Vladimirille muutaman päivän kuluttua ja kertoo siunaamisen tapahtuvan paikallisen krematorion kappelissa, jossa luterilaisen seurakunnan pappi toimittaa

siunaustilaisuuden, ei Vladimir varsinaisesti kiinnitä asiaan huomiota. Hän ottaa tiedon vastaan huojentuneena, kuitenkin miettien, että miksi pappi ja mitä tarkoittaa siunaaminen. Lopulta hänelle on tärkeintä, että hautajaiset menisivät "niin kuin pitää", "kuten ihmisillä on tapana" (ven. kak u ljudei), ei huonommin eikä paremmin kuin muilla.

Hautajaisiin hän kutsuu pienen joukon venäjänkielisiä ja suomenkielisiä sukulaisia ja ystäviä, itse hyvästijättö - tai suomeksi siunaus - menee varsin muodollisesti ja on toteutettu lyhyen kaavan mukaan. Kun se on ohi, seurue menee Vladimirin kotiin venäläisen tavan mukaisiin muistajaisiin. Pappia ei kutsuta mukaan - ei edes tiedetä, että näin on tapana Suomessa toimia. Muistajaisissa syödään ja juodaan muistoryyppyjä kilistelemättä. Muistajaisten tunnelma kevenee pikkuhiljaa, ja Vladimirilla päällimmäisenä tunteena on huojennus ja helpotus, että hän on onnistunut järjestämään lähiomaisensa hautajaiset "kuten ihmisillä on tapana".

Olemme nimenneet konstruoimamme kolmannen tyyppitarinan uskontoon välinpitämättömäsi suhtautuvaksi erotuksena ateistisesta tai puhtaan sekulaarista suhtautumisesta. Välinpitämättömän suhtautumisen määrittelee se, ettei suhdetta uskontoon, uskonnottomuuteen tai hengellisyyteen varsinaisesti pohdita, vaan hautajaisten järjestelyjä ohjaa käytännöllisyys ja "maassa maan tavalla" -periaate. Uskontoon välinpitämättömästi suhtautuvien venäjänkielisten maahanmuuttajien keskuudessa lähestymistapa omaisen kuolemaan ja hautaamiseen voi perustua pyrkimykseen arjen sujuvuudesta ja eräänlaiseen kuoleman luonnollisuuteen osana ihmisen elämää. Uskonto tässä tapauksessa ei ole merkityksellinen identiteettiä ja yhteisöllisyyttä rakentava tekijä, vaan osa "maan tapaa". Uskontoon välinpitämättömästi suhtautuvat eivät sitoudu ortodoksiseen tai luterilaiseen, tai mihinkään muuhun katsomukseen, mutta valtionkirkkojen vahva läsnäolo kuolemassa ei myöskään nosta mitään suuria tunteita tai vastustusta.

Lopuksi

Artikkelissamme olemme selvittäneet, miten venäjänkielisillä omaisten kuoleman ja hautajaisten järjestäminen Suomessa suhteutuu tai resonoi uskontoon ja katsomuksellisuuteen. Olemme kohdistaneet katseemme erityisesti siihen, miten vallitsevan luterilaisen eetoksen läpitunkema hautajaiskulttuuri määrittelee venäläisen maahanmuuttajan kokemusta (Vähäkangas 2021).

Olemme jakaneet Suomen venäjänkieliset kolmeen kategoriaan heidän uskontosuhteensa perusteella. Kaikissa näissä kolmessa kategoriassa, jotka ovat niin sanotut uskonnottomat tai sekulaarit, (kristityt) uskonnolliset ja uskontoon kantaaottamattomat venäjänkieliset, nousee esiin se, kuinka venäläistaustaiset ihmiset suhtautuvat luterilaiseen eetokseen. Vaikka luterilaisuuden läpitunkevuus ja itsestäänselvyys on usein ymmärretty osaksi suomalaisen yhteiskunnan sosiaalisia, taloudellisia ja kulttuurisia rakenteita ja tapoja, niin

yksilöityvässä, monikulttuuristuvassa ja uskonnollis-elämänkatsomuksellisesti moninaistuvassa Suomessa (luterilaisen, mutta myös ortodoksisen) kirkon ja valtion välinen suhde problematisoituu ja on muutoksessa (Saukkonen 2023). Leena Sorsan (2023) tavoin voidaan esittää kysymys siitä, onko kuolema edelleen yhteisöjä koossa pitävä ja yhdistävä tapahtuma. Artikkelissamme osoitamme, että toisenlaisesta uskontotaustasta tuleville maahanmuuttajille luterilaisuuden ylivalta voi tuntua käsittämättömältä tai peräti hankalalta hyväksyä. Vaikka uskonnollis-elämänkatsomuksellisesti moninaistuvassa Suomessa monet venäjänkieliset suhtautuvat luterilaisuuteen ja uskonnollisuuteen ylipäänsä epäilevästi, niin tutkimuksemme osoittaa, että uskonnollisuus voi toimia erityisesti omaisen kuoleman yhteydessä yhteisöllisyyttä luovana tekijänä. Tällaista tulee esiin tyyppitarina-analyysimme Annalla, jolle uskonnollinen yhteisö merkitsee kiinnittymistä ympäröivään yhteisöön ja yhteiskuntaan sekä Vladimirilla, joka omaisensa hautaamisen kautta (”kuten ihmisillä on tapana”) osoittaa kiinnittymistä ympäröivään yhteiskuntaan. Ainoastaan Viktorin tyyppitarina viittaa siihen, että luterilaisuuden läpitunkevuus kuolemankulttuurissa loitontaa häntä ympäröivästä yhteiskunnasta.

Luterilaisuuden ylivalta hautaamiskulttuurissa näkyy siinä, kuinka luterilaisen tavan mukaiset hautajaiset ja papin läsnäolo määrittävät niitä paikkoja, joissa omaisensa menettäneiden on mahdollista järjestää hyvästijättötilaisuuksia, joista Suomessa arkisesti käytetään uskonnollissävytteistä sanaa siunaaminen. Suomessa ei ole katsomuksista vapaita julkisia surusaleja, joissa omasta katsomuskannastaan riippumatta kuka tahansa, siis myös niin sanotut kantasuomalaiset, voisivat järjestää omaisensa jäähyväistilaisuuden ilman kristillisiä symboleita tai papin läsnäoloa, tai määritellä vapaasti saako arkku olla jäähyväistilaisuuden ajan auki vai kiinni. Luterilainen tapakulttuuri ja evankelisluterilaisen kirkon hallinnollinen ja juridinen asema määrittävät suomalaista kuolemankulttuuria (Ketola 2023; Sorsa 2023). Luterilaisen kirkon tavat ovat dominoivia, vaikka yksittäiset seurakuntien työntekijät saattavat sallia myös niistä poikkeavia menettelytapoja (vrt. myös Vähäkangas 2021). Venäjältä Suomeen muuttaneille ortodoksisen tradition mukaiset hautajaiset ovat tutumpia, mutta kaikki eivät koe kirkkoa tai seurakuntaa itselleen niin läheiseksi, että haluaisivat järjestää omaisensa hautajaiset ortodoksisessa kirkossa. Eivätkä kaikki ortodoksiset seurakunnat järjestä ortodoksiseen kirkkoon (tai seurakuntaansa) kuulumattomien hautajaisia.

Aineistomme osoittaa, että kuoleman järjestämisessä on kysymys myös muusta kuin käytännöllisestä hautaamisesta ja hautajaisten järjestämisestä. Omaisensa menettänyt on voimakkaan affektiivisessa tilassa ja kaipaa omaisen kuoleman jälkeiseen aikaan monenlaista tukea (Vähäkangas 2021). Seurakunnat ovat usein tällaisia paikkoja, joissa ihmiset kokevat yhteisöllisyyttä ja rakentavat kuuluvuuttaan ympäröivään yhteisöön ja yhteiskuntaan sekä saavat konkreettista ja henkistä tukea omaisensa menetyksen jälkeen. Osa Suomen venäjänkielisistä kiinnittyy Suomeen myös pitkälti kirkollisen toiminnan kautta. Valitettavasti aineistomme osoitti, että edelleen tässä seurakuntien ympärillä tapahtuvassa yhteisöllisyydessä näkyy osittain myös asennetta, jossa suomalaiset toimijat ohjaavat venäjänkielisiä seurakuntien toimijoita kuin “omia lapsiaan”, ilman tasavertaista kumppanuutta ja yhteisöllisyyttä.

Tutkimuksemme osoittaa, että venäjänkielisten verkostoissa on avainhenkilöitä, jotka auttavat omaisiaan menettäneitä suoriutumaan kuolemaan liittyvistä arjen käytännöistä. Avainhenkilöiden merkityksellisyys on tullut esiin myös aikaisemmassa tutkimuksessa eri kielivähemmistöjen kohdalla ja eri kansallisissa konteksteissa (ks. Martikainen 2004; Balkan 2016). Näiden henkilöiden merkitys on ilmeinen, ja se perustuu heidän pitkäaikaiseen kokemukseensa suomalaisen yhteiskunnan toimintalogiikasta, heidän hyvään kielitaitoonsa, ja samaan kulttuuriseen taustaan kuulumiseen. Näiden henkilöiden omat verkostot muodostuvat niin venäjän- kuin suomenkielisistäkin, joten he toimivat eräänlaisina kulttuuritulkkeina ja yhdyslenkkeinä valtakielisten ja vieraskielisten välillä. Kuoleman ja hautaamisen kohdalla heidän merkityksensä korostuu siitä syystä, että vahvassa affektiivisessa tilassa oleva ihminen tarvitsee toisen tukea ja ulkopuolisen apua asioiden järjestämisessä. Monikulttuurisuuden, moninaisuuden ja superdiversiteetin tunnistamisessa ja valtavirtaistamisessa nämä ihmiset ovat avainasemassa. Heidän kauttaan siirtyy kulttuurisia "itsestäänselvyyksiä" yhteisöjen ja yksilöiden välillä, ja samalla ne itsestäänselvyydet problematisoituvat ja niistä neuvotellaan.

Yksi keskeisimmistä havainnoistamme on valtion ja kirkon välisen suhteen problematisoituminen väestön moninaistuessa (Saukkonen 2023; vrt. Ketola 2023; Sorsa 2023). Olisiko muuttuneessa ja alati muuttuvassa suomalaisessa yhteiskunnassa tahtotilaa kirkon ja valtion erottamiseen toisistaan, mikä olisi iso perustuslaillinen muutos. Keskustelu tästä aihepiiristä on Suomessa herännyt, toki se on edelleen vähäistä (Saukkonen 2023; Ketola 2023; Haapajärvi, Debost ja Afiouni 2020). Onko tämä asia, joka Suomessa tulee ottaa esille myös monikulttuurisuuden ja uskonnollis-katsomuksellisen pluralismin näkökulmasta? Vai vaatisiko moninaistunut yhteiskunta sellaisia lainsäädännöllisiä muutoksia, jotka sallisivat yksityisten surusalien perustamisen? Ehkä koittaa sellainen päivä, että kuoleman edessä kirkkoon kuulumaton saa samat oikeudet kuin valtionkirkkojen jäsenet, saa käyttää samoja tiloja ilman papin läsnäoloa, eikä seurakunnan hautausmaamestari saisi päättää, pidetäänkö arkku auki vai ei.

Kirjoittajista

Olga Davydova-Minguet (professori, Karjalan tutkimuslaitos, Itä-Suomen yliopisto, olga.davydova-minguet@uef.fi) on tutkinut Venäjältä Suomeen suuntautuvaa muuttoliikettä rajan, ylirajaisuuden, sukupuolen, hyvinvoinnin, kulttuurin ja muistinpolitiikkojen risteymien näkökulmista. Hän johtaa Suomen Akatemian Ylirajainen kuolema: kuoleman ja muistamisen käytännöt ylirajaisessa arjessa Suomen ja Venäjän välisellä rajalla (2021-2025) ja Koneen säätiön Towards relational, multidirectional dialogues on memory politics in diverse Finnish society (2024-2027) rahoittamia hankkeita. Tuoreet julkaisut: Davydova-Minguet, Olga (2024) How to "Immigrate into History": Russian Speakers in the Finnish Border Region and the Politics of Memory in Transnational Settings. – Solovova, O. ja S. Vakser (eds.) *Russian as a Transnational Language. Resonance, Remembrance, Renewal.* New York and

London: Routledge, 159-193; Davydova-Minguet, Olga; Pöllänen, Pirjo (2023) Long Farewell: Bureaucracy of Transnational Death in (Post)-Mortal Practices of Russian-Speaking Immigrants in Finland. *Revue Européenne des Migrations Internationales*, 39 (1), 53-76.

Pirjo Pöllänen (YTT, Karjalan tutkimuslaitos, Itä-Suomen yliopisto, pirjo.pollanen@uef.fi) toimii tutkijana Itä-Suomen yliopiston Karjalan tutkimuslaitoksella. Hän työskentelee tällä hetkellä professori Olga Davydova-Minguet'n johtamassa Suomen Akatemian rahoittamassa Ylirajainen Kuolema -hankkeessa. Pöllänen on kirjoittanut laajasti hyvinvointivaltiosta ja maahanmuutosta. Metodologisesti hänen tutkimuksensa kiinnittyy raja-alueen ja maaseudun etnografiseen tutkimukseen. Viimeisimpiä julkaisuja ovat muun muassa yhdessä dosentti Ismo Björnin kanssa kirjoitetut artikkelit *Hautausmaa hyvinvointivaltion lähipalveluna maaseutukylissä: Etnografinen tutkimus hautausmaasta osana maaseudun arjen elinvoimaa* (Alue ja Ympäristö) sekä *Lapsen kuoleman sureminen, tunteet ja affektit* (Thanatos).

Abstract in English:

Finnish Russian-speakers' Relationship to Religion and Non-religion in the Context of Death

The article examines the experiences of Russian-speaking immigrants regarding the role of religion, religiosity and secularity when they face the death of the close relative in Finland. Facing death is a strongly affective experience in which people are at their most sensitive and emotional condition. In death, the importance of community and relationships becomes visible. Death also requires practical and ritual care, where the need for so-called death experts is remarkable. In Finland, in accordance with the Lutheran ethos, church officials act as death experts. Death experts and the community can support a person with an immigrant background. While church workers act as bureaucrats of death, churches and congregations also create communities and a sense of community around them. In our ethnographic study, we examine the importance of death experts and communities in the context of death among Russian-speaking immigrants. We ask how the attitude towards religion or secularity affect Russian-speaking immigrants' encounters and experiences of the society permeated by the Finnish Lutheran ethos in connection with the death of a loved one.

Keywords: religious relationship of Russian- speakers in Finland, the role of religion, religiosity and secularity in the context of death, everyday religiousness of Russian-speakers, the narrative constructed story analyses

Kirjallisuus

Balkan, Osman. 2016. “Between Civil Society and the State: Bureaucratic Competence and Cultural Mediation among Muslim Undertakers in Berlin.” *Journal of Intercultural Studies* 37(2): 147–161. https://doi.org/10.1080/07256868.2016.1141757

Davydova, Olga. 2005. ”Rituaali, identiteetti ja ylirajaisuus. Joitakin ajatuksia paluumuuttajan hautajaisista.” *Elore* 12(1). Luettu 4.5.2024 https://doi.org/10.30666/elore.78500

Davydova-Minguet, Olga, ja Pirjo Pöllänen. 2021. “Precarious Transnationality in Family Relations on the Finnish-Russian Border during the Soviet and Post-Soviet Periods.” *Genealogy* 5 (4). Luettu 30.6.2024 https://doi.org/10.3390/genealogy5040092

Davydova-Minguet, Olga, ja Pirjo Pöllänen. 2023. “Long Farewell: Bureaucracy of Transnational Death in (Post)-Mortal Practices of Russian-Speaking Immigrants in Finland”. *Revue Européenne des Migrations Internationales* 39 (1): 53–76. Luettu 5.5.2024 https://doi.org/10.4000/remi.22044

Davydova-Minguet, Olga, Pirjo Pöllänen, Ismo Björn, Teemu Oivo, ja Oleg Reut. 2022. ”Hautausmaat ylirajaisuuden tiloina”. *Idäntutkimus* 29 (3): 21–38. Luettu 7.7.2024 https://doi.org/10.33345/idantutkimus.115255

Gade, Daniel.W. 2015. ”Cemeteries as a Template of Religion, Non-religion and Culture”. Teoksessa *The Changing World Religion Map*. Toim. Stanley D. Brunn, 623-647. Dordrecht: Springer.

Gilbert, Sandra M. 2006. *Death’s door. Modern Dying and the Ways We Grieve*. New York ja London: W. W. Norton ja Company.

Gunaratnam, Yasmin. 2013. *Death and the migrant. Bodies, borders and care*. London: University of Pennsylvania Press.

Haapajärvi, Linda, Jan-Barthelemi Debost, ja Nada Afiouni. 2020. “Muslim cemeteries and politics of belonging: A comparative case study of France, Finland and the UK.” *AEMI Journal* 17–18 (2019–2020): 51–70. Luettu 16.12.2024 https://isim.zrc-sazu.si/sites/default/files/5_aemi_vol_17-18_sept_2020_web_final_0.pdf

Hakola, Outi, Sari Kivistö, ja Virpi Mäkinen (toim.). 2014. *Kuoleman kulttuurit Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.

Hautaustoimilaki 2003/457. https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2003/20030457 Luettu 6.7.2024.

Høeg, Ida Marie. 2023. "Jewishness and Space: Negoatiating Jewish Identity and the Jewish Cemetery in the Local Context of Trondheim, Norway." Teoksessa *Mobilities in Life and Death: Negotiating Room for Migrants and Minorities in European Cemeteries*. Toim. Avril Maddrell, Sonja Kmec, Tanu Priya Uteng, ja Mariske Westerdorp, 123-146. Cham, Switzerland: Springer.

Hunter, Alistair. 2016. "Deathscapes in diaspora: contesting space and negotiating home in contexts of post-migration diversity". *Social and Cultural Geography* 17(2): 247–261. Luettu 16.12.2024 https://doi.org/10.1080/14649365.2015.1059472

Hänninen, Vilma. 2002. *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Tampere: Tampereen yliopisto, 5. painos. https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/67873/951-44-5597-5.pdf?sequence=1jaisAllowed=y Luettu 15.4.2024.

Jasinskaja-Lahti, Inga, Zea Szebeni, Dina Birman, Eemil Mitikka, ja Tuuli Anna Renvik. 2024. "Diasporas during conflict: A mixed-method analysis of attitudes of the Russian-speaking community in Finland towards the Russia-Ukraine war." *Community and Applied Social Psychology* 34(4). Luettu 30.5.2024 https://doi.org/10.1002/casp.2824

Julkunen, Raija. 2017. *Muuttuvat hyvinvointivaltiot: Eurooppalaiset hyvinvointivaltiot reformoitavina*. Jyväskylä: Sophi. https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/55748/978-951-39-7146-5.pdf?sequence=1jaisAllowed=y Luettu 4.5.2024.

Ketola, Kimmo. 2023. "Suomalainen uskontolainsäädäntö sekä uskonnon ja valtion väliset suhteet kansainvälisessä vertailussa." Teoksessa *Kirkko yhteiskunnassa: Suhteet ja rajapinnat. Uskonnonvapauslaki 100 vuotta*. Toim. Isto Peltomäki, ja Veli-Matti Salminen, 11–41. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura. https://julkaisut.evl.fi/catalog/Tutkimukset%20ja%20julkaisut/r/4357/viewmode=previewview Luettu 30.8.2024.

Krivonos, Daria. 2019. "Claims to Whiteness: Young Unemployed Russian-Speakers' Declassificatory Struggles in Finland." *The Sociological Review* 66 (6): 1145-1160. Luettu 30.8.2024 https://doi.org/10.1177/0038026117737412

Lee, Lois. 2014. "Secular or nonreligious? Investigating and interpreting generic 'not religious' categories and populations." *Religion* 44:3: 466–482. Luettu 16.12.2024 https://doi.org/10.1080/0048721X.2014.904035

Lehtola, Ilkka, ja Silva Tedre. 2015. "Kulkeminen maaseututututkimuksessa". *Janus Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön Tutkimuksen Aikakauslehti* 22 (3): 279–287. https://journal.fi/janus/article/view/51215 Luettu 16.12.2024.

Levada. 2024. *Religija* https://www.levada.ru/tag/religiya/?ysclid=lwrri9lsxu632098517 Luettu 15.4.2024.

Lewis, David. 2001. *Posle epohi ateizma. Religii i narody Rossii i Srednei Azii*. Sankt-Peterburg: Shandal.

Malkavaara, Mikko. 2017. ”Luterilaisuuden vaikutus kulttuuriin ja yhteiskuntaan.” Teoksessa *Monien uskontojen ja katsomusten Suomi*. Toim. Ruth Illman, Kimmo Ketola, Riitta Latvio, ja Jussi Sohlberg, 46–64. Kirkon tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 48. https://evl.fi/documents/1327140/45386794/Ktk+-+Monien+uskontojen+ja+katsomusten+Suomi/c8c8d8be-e49b-5998-3539-6b2a29a4903d Luettu 30.4.2024.

Martikainen, Tuomas. 2004. *Immigrant religions in local society: historical and contemporary perspectives in the city of Turku*. Turku: Åbo Akademi University Press.

Martikainen, Tuomas. 2011. “Maahanmuuttajien uskonnollisen taustan tilastollinen arvioiminen Suomessa”. *Teologinen aikakauskirja* 116 (3): 232–246.

Martikainen, Tuomas, ja Sari Pöyhönen (toim.). 2023. *Superdiversiteetti: näkökulmia maahanmuuton monimuotoisuuteen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia, 1489. Luettu 14.5.2024 https://doi.org/10.21435/skst.1489

Mathijssen, Brenda, Danny McNally, Sufyan Dogra, Avril Maddrell, Yasminah Beebeejaun, ja Katie McClymont. 2021. “Diverse team researching diversity: Negotiating identity, place and embodiment in qualitative research.” *Qualitative research* Vol: 23(1): 1-7. Luettu 10.9.2024 https://doi.org/10.1177/14687941211006004.

Mokhov, Sergei, ja Anna Sokolova. 2020. “Broken infrastructure and Soviet modernity: the funeral market in Russia”. *Mortality* 25 (2): 232–248. Luettu 1.3.2023 https://doi.org/10.1080/13576275.2019.1588239

Oivo, Teemu, Olga Davydova-Minguet, ja Pirjo Pöllänen. 2021. ”Puun ja kuoren välissä: Ristiriitaiset lojaliteettivaatimukset Suomen venäjänkielisten ylirajaisessa arjessa.” Teoksessa *Muuttoliikkeet ja arjen turvallisuus*. Toim. Laura Assmuth, Ville-Samuli Haverinen, Eeva-Kaisa Prokkola, Pirjo Pöllänen, Anni Rannikko, ja Tiina Sotkasiira, 60–92. Helsinki: SKS.

Pajari, Ilona. 2014. ”Hautaustoimistot surevien tukena – muuttuva surukäsitys ja hautausalan kasvava rooli kuolemanrituaaleissa 1900-luvun loppupuolen Suomessa.” *Thanatos* 2 (3): 61–78. https://journal.fi/thanatos/article/view/137396 Luettu 4.5.2024.

Pauha, Teemu, ja Tuomas Martikainen. 2022. “Arvio maahanmuuttajataustaisen väestön uskonnollisesta jakaumasta Suomessa vuosina 1990–2009”. *Teologinen Aikakauskirja* 127: (1): 3–23.

Penttilä, Maija. 2021. “Yksityisen rukoilemisen yhteisöllinen luonne: Suomen venäjänkielisten arjen ortodoksinen rukous”. Teoksessa *Uskonto – yhteisö – yksilö: uskonnollinen kehitys moninaistuvassa yhteiskunnassa: juhlakirja professori Antti Räsäsen täyttäessä 60 vuotta*. Toim. Suvi-Maria Saarelainen, Anuleena Kimanen, ja Tapani Innanen, 174–191. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja nro 297, Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura. https://helda.helsinki.fi/server/api/core/bitstreams/1a55d64f-9472-4cab-9c79-d2eaa9cd26fd/content Luettu 3.5.2024.

Pitkänen, Ville, Pasi Saukkonen, ja Jussi Westinen. 2019. *Samaa vai eri maata? Tutkimus viiden kieliryhmän arvoista ja asenteista Suomessa*. Raportti 6. e2 tutkimus ja kirjoittajat. https://www.e2.fi/media/julkaisut-ja-alustukset/identiteetti-tutkimus/samaa_vai_eri_maata.pdf Luettu 15.4.2024.

Precarias a la deriva. 2009. *Hoivaajien kapina*. Helsinki: Like.

Pronina, Tatjana. 2016. “Religioznye praktiki v strukture religioznoi identichnosti sovremennyh rossijan”. *Vestnik TGU* 2(6). https://cyberleninka.ru/article/n/religioznye-praktiki-v-strukture-religioznoy-identichnosti-sovremennyh-rossiyan/viewer Luettu 15.4.2024.

Pöllänen, Pirjo, ja Ismo Björn. 2024. ”Lapsen kuolema, sureminen ja affektit”. *Thanatos* Vol 12 (1). Luettu 12.12.2024 https://doi.org/10.57124/thanatos.127591

Pöllänen, Pirjo, ja Olga Davydova-Minguet Olga. 2017. ”Welfare, Work and Migration from a Gender Perspective: Back to 'Family Settings'?” *Nordic Journal of Migration Research* 7 (4), 205–213. Luettu 12.12.2024 DOI:10.1515/njmr-2017-0008.

Pöllänen, Pirjo. 2013. *Hoivan rajat. Venäläiset maahanmuuttajanaiset ja ylirajainen perhehoiva*. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 57/2013. Helsinki: Väestöliitto.

Pöllänen, Pirjo. 2020. “"Veran" ja "Husseinin" arki ja asettuminen raja-alueen maaseudulle. Etnografinen tutkimus kahdesta maahanmuuttajataustaisesta väestöryhmästä Pohjois-Karjalassa”. *Maaseutututkimus - Finnish Journal of Rural Studies* (28) 2: 32–60. https://journal.fi/maaseutututkimus/article/view/99282 Luettu 10.2.2023.

Russele, Kati, ja Aleksandr Agadzhanjan (toim.). 2006. *Religioznye praktiki v sovremennoi Rossii*. Moskva: Novoe izdatelstvo.

Saramo, Samira, Eerika Koskinen-Koivisto, ja Hanna Snellman (toim.). 2019. *Transnational Death*. Helsinki: SKS, Studia Fennica Ethnologica 17.

Saukkonen, Pasi. 2020. *Suomi omaksi kodiksi: kotouttamispolitiikka ja sen kehittämismahdollisuudet*. Helsinki: Gaudeamus.

Saukkonen, Pasi. 2023. "Kirkko ja valtio moninaisessa suomalaisessa yhteiskunnassa". Teoksessa *Kirkko yhteiskunnassa: Suhteet ja rajapinnat. Uskonnonvapauslaki 100 vuotta*. Toim. Isto Peltomäki, ja Veli-Matti Salminen, 87–110. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura. https://julkaisut.evl.fi/catalog/Tutkimukset%20ja%20julkaisut/r/4357/viewmode=previewview Luettu 4.9.2024.

Sorsa, Leena. 2023. Kun kuolema yhdistää: hautaustoimi maallisten ja hengellisten toimijoiden yhteistyömuotona. Teoksessa *Kirkko yhteiskunnassa: Suhteet ja rajapinnat. Uskonnonvapauslaki 100 vuotta*. Toim. Isto Peltomäki, ja Veli-Matti Salminen, 139–164. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura. https://julkaisut.evl.fi/catalog/Tutkimukset%20ja%20julkaisut/r/4357/viewmode=previewview Luettu 4.9.2024.

Taira, Teemu, ja Lori G. Beaman. 2022. "Majoritarian Religion, Cultural Justification and Non-Religion: Finland in the International Context." *Nordic Journal of Comparative Religion Themenos*. Vol. 58 (2): 193–216. Luettu 6.12.2024 https://doi.org/10.33356/temenos.113798

Tedre, Silva. 1999. *Hoivan sanattomat sopimukset: tutkimus vanhusten kotipalvelun työntekijöiden työstä*. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Timonen, Joonas. 2014. *Uskonnollisten yhteisöjen tekemä maahanmuuttajien kotoutumista edistävä työ Uudellamaalla*. Raportteja 95. Uudenmaan elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus. https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/101144/Raportteja%2095%202014.pdf?sequence=2jaisAllowed=y Luettu 3.5.2024.

Vähäkangas, Auli. 2021. "Tunteiden vuoristorataa korona-ajan hautajaisissa." *Diakonian tutkimus* 2: 35–54. Luettu 4.9.2024 https://doi.org/10.37448/dt.111091